

CSILLAG Sára

Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem, Pénzügyi és Számviteli Kar

csillag.sara@uni-bge.hu

<https://orcid.org/0000-0002-5925-1723>

SVASTICS Carmen

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar

svastics.carmen@barczi.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0001-8277-8462>

GYÓRI Zsuzsanna

Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem, Pénzügyi és Számviteli Kar, Fenntarthatóság Gazdasági és Társadalmi Hatásai Kiválósági Központ

Gyori.Zsuzsanna@uni-bge.hu

<https://orcid.org/0000-0002-2713-5576>

HIDEGH Anna Laura

Budapesti Corvinus Egyetem, Vezetéstudományi Intézet, Szervezeti Magatartás és Emberierőforrás-fejlesztés Tanszék

<https://orcid.org/0000-0001-6510-0748>

anna.hidegh@uni-corvinus.hu

<https://doi.org/10.31287/FT.hu.2025.14>

A tanulmány megjelenése: 2025. június 30.

Résztétel és igazságosság – A posztoszocializmus, a piacgazdaság és az épségizmus hatása a fogyatékossgal élő emberek társadalmi részvételére

Absztrakt

A posztoszocialista kontextusban végzett fogyatékossgágtudományi tanulmányokhoz (Mladenov, 2015, 2016) hozzájárulva, ebben az írásunkban a fogyatékossgal élő embereket érő, az épségista környezet révén létrejövő társadalmi igazságtalanságokat vizsgáljuk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy Nancy Fraser filozófus és kritikai teoretikus *társadalmi igazságosság elmélete* hogyan értelmezhető a posztoszocialista örökség, a neo-liberális piacgazdaság és az épségizmus hármasszempontrendszerében. A tanulmány a posztoszocialista épségizmus gazdasági, kulturális és politikai sajátosságainak elméleti bemutatására fókuszál.

Kulcsszavak: fogyatékossg; gazdasági, kulturális és politikai részvétel; Nancy Fraser; társadalmi igazságosság elmélete

Participation and justice. The impact of post-socialism, market economy and ableism on the social participation of people with disabilities

Abstract

Contributing to disability studies in the post-socialist context (Mladenov, 2015, 2016), this paper explores the social injustices generated by the ableist environment. We were interested in seeing how the theory of social justice by Nancy Fraser, a philosopher and critical theorist, can be understood from the triple perspective of post-socialist legacy, neoliberal market economy, and ableism. The theoretical paper focuses on the economic, cultural and political specificities of post-socialist ableism.

Keywords: disability; economic, cultural and political participation; Nancy Fraser; social justice theory

Részvétel és igazságosság – A posztszocializmus, a piacgazdaság és az épségizmus hatása a fogyatékossgal élő emberek társadalmi részvételére

Bevezetés

Annak ellenére, hogy a világ legnagyobb kisebbségi csoportját alkotják, a fogyatékossgal élő személyek folyamatos diszkriminációval, marginalizációval és igazságtalansággal szembesülnek, és sokszor másodrangú szereplőkként vehetnek részt a társadalmi, gazdasági és politikai életben. A fogyatékossgal élő emberek társadalmi szükségleteinek kezelése emberi jogi, közpolitikai és gazdasági kérdés, valamint globális szintű etikai kihívás is (Martin & Honig, 2019).

Az épségizmus fogalma *mint „hegemón képességpreferencia, amely megszabja a normát”* (Hutcheon & Wolbring, 2013) a „különleges-típusú egyén” (Campbell, 2009) képére épül, egy olyan polgárra, aki „kész és képes dolgozni és hozzájárulni” (Goodley, 2014) a közös társadalmi javak létrehozásához (Csillag et al., 2021). A legújabb tanulmányok azt mutatják, hogy az épségizmus jelen van a társadalomban, a kulturális életben (Nario-Redmond, 2020), a gazdaságban és a munkahelyeken (Jammaers et al., 2016; Sang et al., 2016), valamint a politikában is (Goodley, 2014; Goodley et al., 2019), reprodukálva a bináris fogyatékos/nem fogyatékos kategóriákat, igazolva a fogyatékossgal élő személyek megbélyegzését és kirekesztését (Campbell, 2009).

Ebben a tanulmányban arra törekszünk, hogy Nancy Fraser amerikai filozófus és kritikai teoretikus társadalmi igazságosság elméletét (*social justice theory*) alapul véve megvizsgáljuk, hogyan értelmezhető a fogyatékossgal élő emberek kirekesztés-

tése Magyarországon. Vizsgálatunkban elsősorban hazai és nemzetközi szakirodalmi forrásokra támaszkodunk, és a társadalmi igazságosságot Fraser alapján (1995, 2010, 2013) a részvétel egyenlőségeként értelmezzük, ami olyan társadalmi berendezkedést igényel, amely lehetővé teszi a társadalom minden tagja számára, hogy egyenrangú felekként lépjenek kapcsolatba egymással (Fraser, 2013).

Cikkünkben az épségista gazdasági, politikai és társadalmi környezetben tapasztalt igazságtalanságokat vizsgáljuk posztoszocialista környezetben. Ezáltal hozzá kívánunk járulni mind a kritikai fogyatékoságtudományi elméletekhez, mind a fogyatékosággal élő emberek helyzetének feltárásához a közép-kelet-európai régióban, nevezetesen Magyarországon. Ahogy Goodley és társai (2019) állítják, a fogyatékosággal kapcsolatos kutatások nagy részét Nyugat-Európában és Észak-Amerikában végzik, ezért fontos, hogy egyéb társadalmi és gazdasági környezetre jellemző sajátosságok is feltárásra kerüljenek. Írásunkban helyenként közép-európai folyamatokat és jelenségeket villantunk fel, máshol magyar forrásokra támaszkodunk: tudatában vagyunk annak, hogy jelentős különbségek voltak és vannak ezen országok között, ebben az írásban a hasonlóságokat szeretnénk megragadni.

Nancy Fraser társadalmi igazságosság elmélete

Nancy Fraser (Fraser, 1995, 2010, 2013) értelmezésében a társadalmi igazságosság a részvétel egyenlőségét jelenti. A társadalmi igazságosság olyan társadalmi berendezkedést igényel, amely lehetővé teszi a társadalom (felnőtt) tagjainak, hogy egyenrangú félként lépjenek kapcsolatba egymással (Fraser, 2013, p. 164), és azonos mértékben és formában vegyenek részt a társadalmi folyamatokban és döntésekben. Elméletében a társadalmi egyenlőség nem a jövedelem, a jogi státusz vagy az esélyek egyenlőségéről szól, hanem arról, hogy a társadalom tagjai egyenlő félként tudjanak viszonyulni egymáshoz (Zala, 2020). A társadalmi igazságosság megköveteli a gazdasági újraelosztást (*economic redistribution*), a kulturális elismerést (*cultural recognition*), valamint a politikai képviseletet (*political representation*), amelyet Fraser (2010) később harmadik dimenzióként tett hozzá elméletéhez.

A három dimenzió összefügg egymással, és bármelyikük elhagyása vagy háttérbe szorítása az igazságosság hiányos és redukált jelenlétét eredményezi (Jordaan & Mennega, 2022). A fraseri társadalmi igazságosság magában foglalja az újraelosztási igazságosságot (*redistributive justice*) liberális-egalitárius felfogását, amely a társadalomban jelenlévő szegénységre, kizsákmányolásra és az egyenlőtlenségekre összpontosít, valamint a multikulturális gyökerű elismerési igazságosságot (*recognitive justice*), amely a kultúrák tiszteletére és a megkülönböztetés csökkentésére koncentrál (Mladenov, 2017).

Fraser gazdasági újraelosztás alatt a társadalmi életben való egyenlő részvételhez szükséges anyagi erőforrások elosztását érti. Rámutat arra, hogy az igazságos gazdasági újraelosztás rendszere lehetővé teszi az állampolgárok számára, hogy függetlenek legyenek, és tudják érdekeiket képviselni, hangjukat hallatni (Fraser, 2013). A teljes körű részvételt nem biztosító, az erőforrásokat rosszul elosztó és függőséget generáló rendszerek igazságtalanok. Az ilyen berendezkedések intézmé-

nyesítik a nélkülözést, a kizsákmányolást, és akadályozzák a vagyont, a jövedelem és a szabadidő egyenlő és igazságos elosztását. Fraser (2010) szerint a kapitalizmus alapvető működése a munka árucikké válása révén, azáltal, hogy nyomást gyakorol az emberekre, hogy bérért dolgozzanak, igazságtalan elosztást hoz létre. Ez kapcsolható a neoliberális épségizmus fogalmához (Goodley, 2014), ahol a munkára és a hozzájárulásra való képesség megléte központi kérdés.

A kulturális elismerés dimenziója az intézményesített értékrendre vonatkozik, amely lehetővé teszi vagy gátolhatja az embereket a társadalmi interakciókban teljes jogú partnerként való részvételben, valamint a társadalmi státusz és megbecsülés kivívásában. A kulturális igazságtalanságok a képviselő, az értelmezés és a kommunikáció társadalmi mintáiban gyökereznek: a kulturális dominancia az el nem ismerés és a tiszteletlenség példájaként jelenik meg (Fraser, 1995). A kulturális el nem ismerés mechanizmusai szisztematikusan lekicsinylik, lenézik, leértékelik és alárendeltnek tekintik az emberek bizonyos csoportjait és tulajdonságaikat, épségista normák alapján értékelik őket, és megtagadják tőlük az egyenlő partneri státuszt az interakciókban (Fraser, 1995, 2013).

A politikai képviselő dimenzió olyan szabályokkal és eljárásokkal foglalkozik, amelyek lehetővé teszik vagy megtagadják az emberektől, hogy egyenlő állampolgárként részt tudjanak venni a politikai folyamatokban és a demokratikus döntéshozatalban. A társadalmi igazságosság politikai aspektussal való kiegészítése rámutat arra, hogy a politikai részvétel paritása és az épségista társadalmi hierarchiák elensúlyozása egyaránt alapvető fontosságú az igazságosság szempontjából. Fraser számára az igazságosság a részvételi paritáson alapul, és az igazságtalanság leküzdése olyan intézményesített akadályok lebontását jelenti, amelyek megakadályozzák, hogy egyes emberek teljes jogú partnerként vegyenek részt a társadalmi interakciókban és a politikai döntéshozatalban a saját életüket érintő kérdésekben és azon túl.

Fraser (2013) hangsúlyozza, hogy az igazságosság három dimenziója önállóan is létezhet és változhat, ezért különböző stratégiákat igényelhet a hozzájuk kapcsolódó igazságtalanságok (ld. társadalmi javak rossz elosztása, elismerés hiánya, hiányos érdekképviselő) leküzdése. Akár az is előfordulhat, hogy az egyik szempontot a többi rovására hangsúlyozzák, vagy pusztán az egyikre fókuszálunk a másik kettő figyelembevétele nélkül, így a három megfontolás könnyen konfliktusba kerülhet egymással (Zala, 2020).

Fraser (1995) különbséget tesz az igazságtalanságok leküzdésére irányuló megerősítő (*affirmatív*) vagy átalakító (*transzformatív*) stratégiák között. A megerősítő stratégiák korrigálják a társadalmi berendezkedés következményeit, de a mögöttes struktúrákat, az igazságtalanságokat kitermelő folyamatokat érintetlenül hagyják, sőt néha még fokozzák is az igazságtalanságot. A transzformatív, átalakító stratégiák azonban mélyebbre hatolnak, és radikálisan megváltoztatják a mögöttes struktúrákat és az általános kereteket, tehát magukat a társadalmi berendezkedéseket alakítják át. Fraser véleménye szerint az átalakító intézkedések hosszú távon hatékonyabbnak bizonyulhatnak az igazságtalanságok megszüntetésében, mint a megerősítő intézkedések (Zala, 2020).

Társadalmi igazságosság és fogyatékoság

Fraser nem foglalkozott konkrétan a fogyatékossgal (ritka kivételektől eltekintve, pl. Fraser & Honneth, 2003), annak ellenére, hogy részletesen tárgyalja az osztály, a nem, az etnikum és a szexualitás kérdéseit. Ehhez képest az elmúlt években többen is alkalmazták elméletét a fogyatékossgal kapcsolatos gazdasági és társadalmi kérdések elemzésére: a fogyatékossgal megértésére a modern társadalomban (Danermark & Gellerstedt, 2004), a svéd fogyatékossgügyi mozgalom elemzésére (Hugemark & Roman, 2012), a megszorítások fogyatékossgal élő személyekre gyakorolt hatásának feltárására (Dodd, 2016), vagy a workfare rendszer¹ etikai kényszerének elemzésére (Gould & Parker Harris, 2012). Hartblay (2014) Fraser munkáját a posztiszocializmusban a függőségre és a fogyatékossgal alkalmazta, Mladenov pedig kutatótársaival több kutatásában is a fogyatékossgal vonatkozó rendszerszintű igazságtalanságokat elemezte (pl. a dezintegrációs folyamatokkal összefüggésben) Közép- és Kelet-Európában, köztük Magyarországon (Mladenov, 2016; Mladenov & Petri, 2020).

E tanulmányok közös tanulsága, hogy a társadalmi igazságosság elmélete hasznos keret lehet a gazdasági, politikai, társadalmi, intézményi környezet megértésében. Mladenov (2016, p. 1227) azt is hangsúlyozza, hogy „*a fogyatékossgat a kritikai teoretikusok és a társadalmi aktivisták egyaránt következetesen marginalizálták*”, és több olyan fogyatékossgakutatást sürget, amely megkérdőjelezi az „*épségizmussal szembeni közömbösséget*”.

A következőkben mind a három fraseri dimenzióban rámutatunk néhány, a fogyatékossgal élő embereket érintő jellemző igazságtalanságra, főleg közép-európai forrásokra támaszkodva. Ezek kiragadott példák lesznek, nem pedig teljes kép, hiszen mind a szocializmus időszakában, mind pedig az azóta eltelt 35 évben komplex és összetett jogi, gazdasági, társadalmi és politikai folyamatok zajlottak Közép-Európában, amelyek részletes feltárása még előttünk áll.

A fogyatékossgal élő személyek és a gazdasági újraelosztás

Az ipari kapitalizmus a 19. században a fogyatékossgal élő emberek szisztematikus elszegényedését és a társadalom peremére szorulását hozta magával: a gyári alapú termelés produktív és sztemderd „egyen-munkásokat” igényelt, ami nagy részben kizárta őket a munkából (Mladenov, 2017).

Bár a kapitalizmus radikális alternatívájaként mutatták be, az államszocializmus a közép-kelet-európai országokban nem enyhítette ezt az anyagi kiszolgáltatottságot és kiszorítottságot (Mladenov & Petri, 2020). Az államszocializmus idején a kelet-közép-európai államok „medikális-produktivista” nézőpontot képviseltek (Mladenov, 2017): a fogyatékossgal élő embereket főleg védett szervezetekben dolgoztatták (Balázs-Földi, 2014; Gould & Parker Harris, 2012). A társadalmi elosztás azonban

¹ A neoliberális piacgazdaságban megjelenő munkanélküliség kezelését szolgáló kormányzati jóléti stratégia, ami az álláskereső kötelező közmunkában és/vagy bizonyos továbbképzéseken való részvételét írja elő a szociális juttatások feltételeként.

nem lett igazságosabb, mivel a munka rosszul fizetett és kizsákmányoló volt, így a fogyatékossgal élő személyek „elszigetelődtek a társadalomtól és kirekesztettségük a társadalmilag megbecsült státuszokból tovább folytatódott” (Zaviršek, 2014, p. 197). Mivel a fogyatékossgát egyéni és orvosi problémaként kezelték, alig fordítottak forrásokat a részvétel környezeti akadályainak leküzdésére: az épületek és a közlekedési eszközök továbbra is akadályt jelentettek, a fogyatékossgal élő gyermekek oktatása nagy részben szegregált környezetben történt (Zalabai, 2000), az intézményi elhelyezés előnyben részesítése mellett a személyes segítségnyújtási szolgáltatások nagyon korlátozottak voltak (Cseh, 2014; Mladenov, 2017).

Az 1990-es években a közép- és kelet-európai posztoszocialista országok neoliberais reformokat hajtottak végre, ami magával hozta a privatizációt, a deregulációt, a decentralizációt, a költségvetési megszorításokat és a jóléti állam szolgáltatásainak csökkenését (Ferge, 1997; Könczei, 1990; Mladenov & Petri, 2020). Bár az elvek szintjén már a 80-as években megfogalmazódtak olyan törekvések, mint a rehabilitációs rendszer korrekciója vagy a gazdasági szervezetek fokozottab felelősségvállalása, továbbá az újonnan bevezetett „megváltozott munkaképesség” fogalma is egy modernebb szemléletmódot tükröz, a rendszerváltás gazdasági-társadalmi hatásai ezen célokat rendre háttérbe szorították (Balázs-Földi, 2014; Könczei, 1994). A legtöbb védett szervezetet bezárták, a fogyatékossgal élő személyek szociális juttatásait közvetlenül csökkentették (Hidegh & Csillag, 2013; Sharle, 2011). Gere megfogalmazásában (2009, p. 79), „[a] gazdasági átalakulás idejére a megváltozott munkaképességű személyek munkavállalói pozícióikban erőtleneek, a szükséges alkalmazkodásra képteleneek voltak. Integrációjukat segítő intézmények hiányában – passzivitásra szocializálva – teljesen védteleneek voltak a munkaerőpiac eseményeivel szemben.” Ez a kialakult helyzet megerősítette a fogyatékossgal élő személyekre nehezedő gazdasági nyomást és a gazdasági újraelosztás igazságtalanságainak jelenlétét: „minél erősebb a nyomás a munkaerő eladására, annál kisebb a mozgáster a foglalkoztatási feltételek megtárgyalására, és annál egyenlőtlenebbé válik a társadalom” (Mladenov, 2017, p. 1230). Magyarországon 2002-ben a fogyatékossgal élő személyek foglalkoztatási rátája 12% volt – a legalacsonyabb Európában (Sharle, 2011). (Azóta javuló tendenciát mutatnak a számok, 2019-ben már 38% volt a foglalkoztatottság, lásd Erdelyi, 2021).

Számos közép-kelet-európai országban a közszolgáltatások és a jóléti szolgáltatások szisztematikus csökkentését nemcsak a gazdasági szükségszerűség indokolta, hanem a „minimális állam” neoliberais koncepciója is, amely felhívja a figyelmet arra, hogy a „függőség káros kultúráját” fel kell számolni, és az önállóságot értéként hangsúlyozza (lásd később a kulturális elismeréssel kapcsolatban). A 2008-as pénzügyi válságot követően a jóléti költségvetéseket tovább csökkentették: Magyarországon további szankciókat vezettek be, közvetlen és közvetett módon csökkentették a személyi segélyezési rendszereket is (Pulay, 2009; Sharle, 2011; Sharle & Szikra, 2015). A 2010-es években néhány makroszintű pénzügyi ösztönzőt vezettek be, hogy a nagyvállalatokat a fogyatékossgal élő személyek foglalkoztatására ösztönözzék (Csillag et al., 2018; Dajnoki, 2012; Tardos, 2015).

Ugyanakkor Magyarország elmarad a nemzetközi akadálymentesítési kötelezettségei teljesítésében, szakértők szerint alapvető hiányosságok mutatkoznak a hazai és nemzetközi alapfogalmak megfeleltetésében, a jogi és műszaki feltételrendszer pontosságában, valamint a kivitelezések minőségében és számonkérhetőségében

(Szaszák & Szabó, 2022). Összességében a fogyatékossgal élő személyek mind anyagi, mind kulturális akadályok miatt kevésbé tudtak részt venni a nyílt munkaerőpiacon (Mladenov & Petri, 2020).

A fogyatékossgal élő személyek és a kulturális elismerés

A kulturális elismerés a másság tiszteletben tartását és a megbecsülés eléréséhez szükséges egyenlő esélyek biztosítását jelenti. A szocialista társadalmakat – kapitalista riválisaikhoz hasonlóan – szintén a teljesítményelv és a medikalizáció épségista koncepciója jellemezte, a fogyatékossgat „*a munkaképesség elvesztéseként*” definiálták (Mladenov, 2016). Rasell és Iarskaia-Smirnova (2014, p. 5) hozzátesszik, hogy az államszocializmus egy új „szocialista embertípus” előállítása érdekében gyakran „*a testi erő és képességek előtérbe helyezésére és fetiszizálására*” törekedett, ami a fogyatékossgal élő személyek létezésének tagadásában is megnyilvánult. A fogyatékossg orvosi-produktivista megközelítésének egy másik megnyilvánulása, hogy a fogyatékossgal élő személyeknek rendszeresen orvosokból álló szakértői bizottságok előtt kellett megjelenniük, amelyek adott kritériumok alapján „értékelték” munkaképességüket: az eredménytől függött a pénzbeli vagy természetbeni támogatásra való jogosultságuk (Mladenov, 2017).

A közép-kelet-európai országokban a posztiszocialista átmenet egy újabb mechanizmussal egészítette ki a medikalizációt, a teljesítmény-alapú kategorizálást és a letagadás örökségét. A neoliberális kapitalizmus az ideális állampolgár képét helyezi a középpontba, aki mindenre képes, rugalmas, mozgékony, folyamatosan fejleszti termelő- és fogyasztóképességeit, független és ugyanakkor önellátó (Mladenov, 2016). A „termelőkénség mítosza” mellett az önellátás fogalma is fontos: a neoliberális gondolkodásmód szerint mindenki felelős azért, hogy saját tőkéjével a lehető legnagyobb hatásokkal és hasznossággal gazdálkodjon (Fraser, 2013). Az önellátás ilyen formában való túlértékelése ugyanakkor negatívan hat a speciális szükségletekkel rendelkező emberekről alkotott képre, leértékeli és megkérdőjelezi a függőséget, valamint a gondozásban részesülő személyeket, illetve azokat, akik bármilyen oknál fogva nem illenek bele az önellátó és független polgár képébe.

A függőség, különösen a „jóléti függőség” neoliberális stigmatizációja akadályozza a fogyatékossgal élő személyek kulturális elismerését a posztiszocialista országokban mind politikai, mind közösségi szinten. A jóléti függőség neoliberális narratívája azt sugallja, hogy a szociális juttatások a kedvezményezetteket a „függőség kultúrájába zárják”, ezáltal a fogyatékossgal élő emberek egyre passzívbabbá válnak, olyanokká, akik ellenérdekeltek a munkavállalásban. A populáris kultúra és a média nem kérdőjelezi meg ezt az épségista narratívát: a fogyatékossgal élő embereket főként szegregált programokban, áldozatként vagy szuperhősként ábrázolják, és ritkán átlagos állampolgárként, szakemberként vagy döntéshozóként (Váróczy & Tiszai, 2021).

A fogyatékossgal élő személyek és a politikai képviselet

Az államszocializmus nemcsak a pártpolitikai képviseletet, hanem a szélesebb civil társadalomban zajló politikai képviseletet és diskurzust is elnyomta (Holland, 2008; Lane, 1996). A fogyatékossgal élő személyek és civil szervezeteik hagyományosan megbélyegzett, marginalizált és jogfosztott csoportként gyakorlatilag ki voltak zárva az állami szocialista társadalmakban a nyilvános döntéshozatalból, az alulról szerveződő fogyatékosági aktivizmust elnyomták (Keszi et al., 2014; Mladenov, 2015, 2017). Bár országszerte léteztek nagy, fogyatékosági alapú, úgynevezett ernyőszervezetek, ezeket az állam szponzorálta és szorosan ellenőrizte (Phillips, 2009). Az alulról szerveződő civil társadalom csak a szocialista rendszer bukása után alakult ki (Horváth, 2009).

A posztszocialista átmenet helyreállította a pártpluralizmust és a képviseleti demokráciát, de mivel a politikai döntéshozatalban való részvétel időt, energiát és pénzt igényel, az újraeledő civil társadalom és a fogyatékossgal kapcsolatos aktivizmus gyenge maradt (Howard, 2017). A fogyatékosági aktivizmus összetett jelenség, és nemcsak bizonyos tudatosságot, ismereteket és készségeket igényel, hanem – ahogy Schur és társai (2015) megállapítják – a fogyatékossgal élő közösséggel való azonosulást, valamint azt a meggyőződést, hogy a hátrányok társadalmi igazságtalanságokból fakadnak, amelyeket politikai cselekvéssel lehet orvosolni.

Erről Zalabai Gábor (1998) mozgássérült aktivista így írt: *„Ha el akarjuk érni, hogy a rokkantak társadalmunk teljes értékű tagjai lehessenek, négy irányelvet kell szem előtt tartanunk: rehabilitáció, hátránykompenzáció, esélyegyenlőség és integráció. Ezek egymást feltételező fogalmak, ezért egyik sem lehet meg a többi nélkül.”* A közép- és kelet-európai országokban a fogyatékossgal élő személyek számára és által létrehozott nem-kormányzati szervezetek száma gyorsan nőtt a rendszerváltás után, de ezek inkább az épségista környezet közvetlen hatásainak csökkentésére összpontosítottak: szociális szolgáltatások és másfajta anyagi segítség nyújtására, mint a fogyatékosági jogok érvényesítésére vagy politikai érdekérvényesítésre (Holland, 2008; Keszi et al., 2014).

Bár a rendelkezésre álló, hozzáférhető és megfizethető minőségi szolgáltatások léte nagyon fontos, mert ezek teszik lehetővé a fogyatékossgal élő személyek társadalmi részvételét (Keszi et al., 2014), egyes szerzők rámutatnak, hogy az erre való törekvés depolitizálja a civil szervezeteket, és csökkenti a fogyatékkal élő személyek lehetőségeit a nyilvános döntéshozatalban való részvételre (Kiss, 2016). A civil szervezetek a decentralizált szolgáltatásnyújtás kulcsfontosságú szereplőivé váltak, a szolgáltatások személyközpontúbbá és befogadóbbá fejlődtek, a szegregált szolgáltatások alternatíváit népszerűsítették a fogyatékossgal társadalmi modellje és az önálló életvitel filozófiája mentén (Kiss, 2013). Stratégia és központi koordináció nélkül azonban a rendelkezésre álló szociális ellátás továbbra is kisméretű, projektközpontú, földrajzilag egyenlőtlen és igazságtalan maradt (Balázs et al., 2015; Kurucz & Kemény, 2016; Sharle & Szikra, 2015).

A posztszocialista neoliberalizmus tovább akadályozta a fogyatékossgal élő személyek politikai képviseletét azáltal, hogy csupán szimbolikus és jelképes részvételt ajánlott nekik (Mladenov & Petri, 2020). A posztszocialista kormányok nemzeti testületeket hoztak létre, hogy évente konzultáljanak az érdekvédelmi szervezetek-

kel a fogyatékoságügyi politikáról (Keszi et al., 2014). A megbeszélések azonban formálissá és felületessé váltak; a kormányzat által kidolgozott javaslatokat pedig rendszeresen egyhangúlag megszavazták (Mladenov, 2017; Svastics & Tóth, 2021). Ez a részleges részvétel negatív hatással van a fogyatékossgal élő emberek képviselési lehetőségeire, mivel megtagadja tőlük a lehetőséget, hogy beleszóljanak az őket érintő politikákba: ez a „Semmit rólunk nélkülünk!” szlogen figyelmen kívül hagyása.

Összegzés

Tanulmányunkban Nancy Fraser társadalmi igazságosság elméletének keretei mentén gondoltuk végig a fogyatékossgal élő embereket ért igazságtalanságokat a posztoszocialista átmenet és a piacgazdaság kialakulása időszakában. Összességében megállapítható, hogy az államszocialista múlt és az azt követő neoliberális gazdasági átalakulás egyedülálló módon hatott a fogyatékossgal élő emberek életére, a szocializmus öröksége, összekapcsolódva az épségizmus régi és új vonásaival, egyfajta egyedülálló elegyet hozott létre. Azzal, hogy az épségizmust behozzuk a közép-kelet-európai posztoszocialista régió elemzéseibe, új megvilágításba helyezhetjük az államszocializmus és a posztoszocialista neoliberalizáció közötti történelmi folytonosságot. Így rámutathatunk arra, hogy az államszocialista örökség és a piacgazdaság fokozódó kiépülése milyen eszközökkel és mechanizmusok révén változtatta meg, illetve a legtöbb esetben fokozta tovább a fogyatékossgal élő emberek gazdasági, kulturális és politikai elnyomását, kiszolgáltatottságát, társadalmi részvételük hiányát.

A témával kapcsolatban számos további feltáró jellegű munka lenne indokolt. Ilyen lehetne a rendszerváltás óta eltelt időszak egyes fázisainak elkülönítése, a szocialista, liberális és konzervatív fogyatékossgalpolitikák stratégiáinak és intézkedéseinek feltérképezése, a fogyatékossgal élő emberek társadalmi aktivitása alakulásának, az önérvényesítésre való törekvéseknek a módszeres számbavétele és elemzése.

Irodalomjegyzék

- Balázs, É., Csillag, S., Kocsis, M., Vágó, I. & Udvarhelyi, T. (2015). *Akciókutatás az intézményfejlesztésért. Kutatási zárójelentés*. Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közhazsnú Nonprofit Kft. <http://fszk.hu/kiadvany/akciokutatas-a-magyar-autizmus-ellatorendszer-fejleszteseert> (2025.05.14.)
- Balázs-Földi, E. (2014). A fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek munkaerőpiaci megítélése a rendszerváltás előtt. *Taylor: Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Folyóirat*, 6(3–4), 98–105.
- Campbell, F. K. (2009). *Contours of ableism. The Production of Disability and Abledness*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230245181>
- Cseh, J. (2014). *Fogyatékos és megváltozott munkaképességű emberek integrált foglalkoztatásának területi aspektusai* [doktori disszertáció]. PTE.
- Csillag, S., Győri, Z. & Matolay, R. (2018). Two Worlds Apart? Corporate Social Responsibility and Employment of People with Disabilities. In: Tench, R., Jones, B., Sun, W. *The Critical State of Corporate Social Responsibility in Europe* (pp. 57–81). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S2043-905920180000012003>

- Csillag, S., Svastics, C., Győri, Z. & Hidegh, A. L. (2021). A tökéletes test mítosza: Az épségizmus mint a fogyatékossgal élő emberek munkaerőpiaci marginalizációját erősítő ideológia. *Socio.Hu*, 11(3), 1–19. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.3.1>
- Dajnoki, K. (2012). Esélyegyenlőség és diszkrimináció – Fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek a munka világában. *Közép-Európai Közlemények*, 5(1), 145–156.
- Danermark, B. & Gellerstedt, L. C. (2004). Social Justice: Redistribution and Recognition – A Non-Reductionist Perspective on Disability. *Disability & Society*, 19(4), 339–353. <https://doi.org/10.1080/09687590410001689458>
- Dodd, S. (2016). Orientating Disability Studies to Disablist Austerity: Applying Fraser's Insights. *Disability & Society*, 31(2), 149–165. <https://doi.org/10.1080/09687599.2016.1152952>
- Erdelyi, D. (2021). *Fogyatékossgal élők foglalkoztatása Európában és Magyarországon*. Kutatási jelentés, Oeconomus Gazdaságkutat Alapítvány. <https://www.oeconomus.hu/irasok/fogyatekossaggal-elok-foglalkoztatasa-europaban-es-magyarorszagon/> (2025.05.14.)
- Ferge, Z. (1997). The Changed Welfare Paradigm: The Individualization of the Social. *Social Policy & Administration*, 31(1), 20–44. <https://doi.org/doi:10.1111/1467-9515.00035>
- Fraser, N. (1995). From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a Post-Socialist Age. *New Left Review*, 212(July/August), 68–93.
- Fraser, N. (2010). *Scales of justice*. Columbia University Press.
- Fraser, N. (2013). *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. Verso.
- Fraser, N. & Honneth, A. (2003). *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. Verso.
- Gere I. (2009). *Állami támogatások és célszervezetek az ezredforduló rendszerének tanulságai*. ELTE BGGYK. Budapest.
- Goodley, D. (2014). *Disability Studies: Theorising disableism and ableism*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203366974>
- Goodley, D., Lawthom, R., Liddiard, K. & Runswick-Cole, K. (2019). Provocations for Critical Disability Studies. *Disability & Society*, 34(6), 972–997. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1566889>
- Gould, R. & Parker Harris, S. (2012). Welfare Reform and Disability in Slovakia: Exploring Neoliberalism, Social Justice and Employment Policy. *Disability Studies Quarterly*, 32(2). <https://doi.org/10.18061/dsq.v32i2.3200>
- Hartblay, C. (2014). A Genealogy of (Post-)Soviet Dependency: Disabling Productivity. *Disability Studies Quarterly*, 34(1). <https://doi.org/doi:10.18061/dsq.v34i1.4015>
- Hidegh, A. L. & Csillag, S. (2013). Toward 'mental accessibility': Changing the mental obstacles that future Human Resource Management practitioners have about the employment of people with disabilities. *Human Resource Development International*, 16(1), 22–39. <https://doi.org/10.1080/13678868.2012.741793>
- Holland, D. (2008). The current status of disability activism and non-governmental organizations in post-communist Europe: Preliminary findings based on reports from the field. *Disability & Society*, 23(6), 543–555. <https://doi.org/10.1080/09687590802328337>
- Horváth, P. (2009). A társadalom fogyatékossgügyi (köz)gondolkodása alakulásának és alakításának néhány aspektusa. In: Könczei, Gy., Elter, A., Góczán, A. (Eds.), *Fogyatékossg-politikai szakismeretek* (pp. 3–35). ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.
- Howard, T. L. (2017). *Strategies for Entrepreneurs with Disabilities to Sustain a Successful*. <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/4522/>, Walden Dissertations and Doctoral Studies. 4522., Walden University (2025.05.14.)
- Hugemark, A. & Roman, C. (2012). Diversity and Divisions in the Swedish Disability Movement: Disability, Gender, and Social Justice. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 9(1), 26–45. <https://doi.org/10.1080/15017410600979553>
- Hutcheon, E. & Wolbring, G. (2013). Deconstructing the resilience concept using an ableism lens: Implications for people with diverse abilities. *Dilemata*, 5(11), 235–252.
- Jammaers, E., Zanon, P. & Hardon, S. (2016). Constructing positive identities in ableist workplaces: Disabled employees' discursive practices engaging with the discourse of lower productivity. *Human Relations*, 69(6), 1365–1386. <https://doi.org/10.1177/0018726715612901>
- Jordaan, M. & Mennega, N. (2022). Community partners' experiences of higher education service-learning in a community engagement module. *Journal of Applied Research in Higher Education*, 14(1), 394–408. <https://doi.org/10.1108/JARHE-09-2020-0327>

- Keszi, R., Pál, J. & Papp, G. (2014). Fogyatékosügyi szervezetek együttműködési kapcsolatai Magyarországon – Pillanatfelvétel a nonprofit szektor egyik speciális szegmensének hálózatszerveződési karakterisztikájáról. *Gyógypedagógiai Szemle*, 42(1), 9–22.
- Kiss, V. (2013). *A teljesség politikája: Fogyatékosdiskurzusok és a normalitás Ideológiai magyarországon*. <http://www.kissviktor.hu/2021/08/20/a-teljesseg-politikaja-fogyatekosdiskurzusok-es-a-normalitas-ideologiai-a-mai-magyarorszagon-2013/> (2023.04.30.)
- Kiss, V. (2016). Fogyatékos-politika nélkül nem megy. *Mérce*. https://merce.hu/2016/02/21/fogyatekos-politika_nelkul_nem_megy/ (2025.05.14.)
- Könczei, Gy. (1990). A rehabilitáció rehabilitációjáért! (Fogyatékos emberek a munkaerőpiacon). *Szociálpolitikai Értesítő*, 3, 75–88.
- Könczei, Gy. (1994). *‘Mégis kinek az érdeke?’ A fogyatékkutatás és a fogyatékospolitika útja a rehabilitációtól a független életig* [akadémiai doktori értekezés]. A rák ellen, az emberért, a holnapért! Társadalmi Alapítvány.
- Kurucz, O. & Kemény, P. (2016). A megváltozott munkaképességű munkavállalók foglalkoztatását érintő jogszabályok és statisztikai háttér áttekintése. In: Soltész, A. (Ed.), *Adatok, tények vélemények*. ProAbility, BCE.
- Lane, D. (1996). *The Rise and Fall of State Socialism*. Polity Press.
- Martin, B. C. & Honig, B. (2020). Inclusive Management Research: Persons with Disabilities and Self-Employment Activity as an Exemplar. *Journal of Business Ethics*, 166(3), 553–575.
- Mladenov, T. (2015). Neoliberalism, postsocialism, disability. *Disability & Society*, 30(3), 445–459. <https://doi.org/10.1080/09687599.2015.1021758>
- Mladenov, T. (2016). Disability and social justice. *Disability & Society*, 31(9), 1226–1241. <https://doi.org/10.1080/09687599.2016.1256273>
- Mladenov, T. (2017). Postsocialist disability matrix. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 19(2), 104–117. <http://dx.doi.org/10.1080/15017419.2016.1202860>
- Mladenov, T. & Petri, G. (2020). Critique of deinstitutionalisation in postsocialist Central and Eastern Europe. *Disability & Society*, 35(8), 1203–1226. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1680341>
- Nario-Redmond, M. R. (2020). *Ableism: The Causes and Consequences of Disability Prejudice*. John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781119142140>
- Phillips, S. D. (2009). “There are no invalids in the USSR!”: A missing Soviet chapter in the new disability history. *Disability Studies Quarterly*, 29(3), 7. <https://doi.org/10.18061/dsq.v29i3.936>
- Pulay, G. (2009). *A megváltozott munkaképességű emberek helyzete*. Állami Számvevőszék.
- Rasell, M. & Iarskaia-Smirnova, M. (Eds.) (2014). *Disability in Eastern Europe and the Former Soviet Union: History, Policy and Everyday Life*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315866932>
- Sang, K. J., Richards, J. & Marks, A. (2016). Gender and disability in male-dominated occupations: A social relational model. *Gender, Work & Organization*, 23(6), 566–581. <https://doi.org/10.1111/gwao.12143>
- Schur, L., Kruse, D. & Blanck, P. (2015). *People with Disabilities: Sidelined or Mainstreamed?* Cambridge University Press.
- Sharle, Á. (2011). *Foglalkoztatási rehabilitációs jó gyakorlatok Magyarországon. Kutatási jelentés*. Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet. <http://bit.ly/1MvPz0w> (2025.05.14.)
- Sharle, Á. & Szikra, D. (2015). Recent Changes Moving Hungary Away from the European Social Model. In Vaugham-Whitehead, D. (Ed.), *The European Social Model in Crisis: Is Europe Losing Its Soul?* (pp. 289–339). Edward Elgar. <https://doi.org/10.4337/9781783476565.00012>
- Svastics, C. & Tóth, B. (2021). NO-GO ZÓNA – Az új Országos Fogyatékosügyi Program, valamint a végrehajtására vonatkozó intézkedési tervben foglalt feladatok megvalósításának időarányos teljesítéséről szóló jelentés (B/3587. Szám) elfogadásáról tartott Országos Népjóléti Bizottsági ülés (2015. Március 25.) kritikai diskurzus-elemzése. In Rékasi, N., Sándor, A., Bányai, B. & Kondor, Zs. (Eds.), *Széttartó összhang: Fogyatékoságtudomány Magyarországon* (pp. 171–192). ELTE BGGYK.
- Szaszák, G. & Szabó, H. (2022). *A hazai akadálymentesítés keretei és buktatói – Szituáció analízis*. MEOSZ.
- Tardos, K. (2015). *Halmazodó diszkrimináció. Kirekesztés és integráció a munkaerőpiacon*. Belvedere. <https://doi.org/10.14232/belvbook.2015.58519>
- Várcs, V. & Tiszai, L. (2021). *A média mint lehetőség a fogyatékos emberek társadalmi befogadásában*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

- Zala, M. (2020). *Miért jobb állampolgár egyik ember a másíknál Európában?* [online post]. <https://qubit.hu/2020/02/06/miert-jobb-allampolgar-egyik-ember-a-masiknal-az-europai-unoban> (2025.05.14.)
- Zalabai, G. (1998). Kis magyar apartheid. *Online Beszélő*, 2(28). <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kis-magyar-apartheid> (2025.05.14.)
- Zalabai, G. (2000). Jogfogyatékosok. *Online Beszélő*, 4(12). <http://beszelo.c3.hu/cikkek/jogfogyatekosok> (2025.05.14.)
- Zaviršek, D. (2014). Those Who Do Not Work Shall Not Eat! A Comparative Perspective on the Ideology of Work Within Eastern European Disability Discourses. In M. Rasell & E. Iarskaia-Smirnova (Eds.), *Disability in Eastern Europe and the Former Soviet Union: History, Policy and Everyday Life* (pp. 184–203). Routledge.

